SZEBIK IMRE

Millennium – protestáns szemmel

„Ha egy nemzet nincs tisztában saját történelmével, akkor jelenét is bizonytalannak érzi." – így indít egy történelemkönyv, melynek egyik szerzője Gyapay Gábor ny. gimnáziumi igazgató.

Ezer éves államiságunk évfordulója morálisan kötelez bennünket, a mai magyar nemzet alkotó polgárait, hogy múltunkra visszatekintsünk, és jelenünk köteles tennivalóit sorjába véve felvállaljuk.

Nem kisebb belső elkötelezettségből fakad ezer éves ünnepünkön keresztény múltunk számbavétele, eleink bátor helytállásából erőgyűjtés, Isten történelmet formáló hatalmának felismerése az evangélium terjedése érdekében és mai nemzedékünk önazonosságának s küldetésének újrafogalmazása.

Ezer éves államiságunk

I. István király államalapító tette akkor válik igazán történelemformáló eseménnyé a mai nemzedék szemében is, ha a kereszténység felvétele előtti idők krónikáiból idézünk. „Az Úr testet öltésének 889. évében a magyarok igen vad és minden szörnyetegnél kegyetlenebb népe, amelyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarak[1] közül jött elő, amelyeket a Thanaisz[2] kiáradásával mérhetetlenül kiterjesztett."[3]

Nem kevésbé elszomorító Brémai Ádám tudósítása sem: „A magyarok tudniillik felégetvén a templomokat, a papokat az oltár előtt mészárolták le, azokat az egyháziakat pedig, akik a nép közé vegyültek, vagy legyilkolták büntetlenül, vagy fogságba hurcolták el. Akkor még a kereszteket is megcsonkították, és gúnyok tárgyává tették a pogányok."[4]

Hálával gondolunk Istenre, aki első királyunk erélyességét, határozottságát és keresztény meggyőződését használta fel szittya magyar pogányságunk megszüntetésére és a kereszténység felvételére.

Minden tíz falu templomot épített, spirituális vezetőt kapott a pap személyében, aki Krisztushoz terelgette és keresztény erkölcsre nevelte rábízott nyáját. Egységbe tömörült a nemzet, egy Urat keresett, egy hitet vallott, és azonos morál mentén kezdett élni – még ha voltak is pártütők.

István vélt vagy valós szent jobbját katolikus testvéreink vallási és nemzeti ereklyeként tisztelik. A budapesti Szent István Bazilikában megkülönböztetett helye van, s külön kultusz kötődik az élettelen tárgyhoz államalapításunk ünnepén, augusztus huszadikán. Tiszteletben tartjuk katolikus testvéreink tradícióját és mindazok nemzeti érzelmeit, akik e tárgyban a múlt emlékét vélik felfedezni, netán nemzetmegtartó erőt kölcsönözve belőle. Ez a hagyomány azonban protestáns gondolkodásunktól sokban eltér. Nemzetmegtartó erőt nem annyira tárgyakban keresünk, mint a közös gondolkodásban, és együtt vállalt felelősséghordozásban. Épüljön ez a szellemiség a közös Krisztus-hitre, vagy fakadjon mélyről feltörő tiszta em-

berségből. A vallási ereklyékről pedig Luther így ír: „egészen fölösleges és haszontalan dolog ez is ..."[5]

A Szent István királynak ajándékozott korona, melyet II. Szilveszter pápa küldött, történeti folytonosságunk, a magyar nemzet kontinuitásának szimbóluma. Örülünk, hogy a 2000. évben a Parlamentben sokak megtekinthetik. A korona nemzeti kincsünk. Történelmünk és államiságunk hosszú évszázadokon át megőrzött jelképe, hiszen hazánk 1946-ig királyság volt még a Horthy-korszakban is. Szent jelleget katolikus testvéreink tulajdonítanak e nemes fémek sokaságából ötvözött remekműnek, talán abból következően, hogy egy-két később szentté avatott királyt koronáztak meg vele. Biblikus gondolkodásunk itt is arra kötelez, hogy azt tartsuk szentnek, ami Isten szolgálatára szánt, neki elkülönített (például a templom, keresztelői és úrvacsorai edények) és az Isten igéje által megszentelt életű ember, legyen az államfő vagy szolga, tudós vagy tudományban szerény jártasságot szerzett egyén. Így lehet a korona mindnyájunké, akik magyarnak és keresztténynek valljuk magunkat.

A millennium ünnepléséhez tartozik még annak említése is, hogy a történészek feljegyzése szerint István király hazánkat felajánlotta Szűz Máriának. Így lett hazánk Regnum Marianum, Mária országa. A felvilágosult történészek között találkozhatunk azzal a gondolattal, hogy Szent István azért ajánlotta Szűz Máriának szép hazánkat, mert nem kívánta sem nyugati elkötelezettségűvé tenni, sem keleti politikai befolyás alá helyezni országunkat. Így a legártatlanabb Szűz kegyeibe ajánlotta, akinek oltalma alatt megmaradhat függetlensége, önálló politikai és kulturális arculata. Nemes e szándék, és példás a magatartás, diplomatikus a megoldás. Nem egyedül hazánk tartozik e kivételezett országok sorába. Lengyelország, Szlovákia, Ausztria, Csehország is Regnum Marianum. Ma azonban István király elhatározását protestáns módon nem tudjuk értelmezni, aktualizálni sem, jóllehet Máriát mint Jézus anyját és az egyház ősképét visszatükröző személyt, a Jézusban elsőként Isten fiát látó Krisztus-követőt őszintén tiszteljük hitében és emberségében. Mária személyének más-más megítélése a római katolikus és a protestáns teológiában első renden abból fakad, hogy Lk 1,28 fordítása másként történt a római katolikus kiadású Újszövetségben a latin szöveg alapján: gratia plaena (kegyelemmel teljes, tehát bűn és vétek nélküli), míg a protestáns fordítás a görög szöveg szerint: κεχαριτωμενη, azaz kegyelembe fogadott személy Mária. Épp úgy, mint mindenki más.

A nemessé érlelődött kezdethez sajátos hagyomány, nemzeti mítosz kapcsolódott. Ezer év távolából megszépült a múlt, és felértékelődött a történelem, benne személyek is, akik felismeréseikkel a jövőt jelentették a nemzetnek. De emberek voltak mint mi, értékeikkel és gyengeségeikkel.

A múlt gazdag tárházából önkényesen kiemelek most öt történelmi személyt. Az első *Károly Róbert.* 1308-1342 között, az első Anjou-házi királyként állt az ország élén. Apai nagyanyja, Mária királyné, V. István király lánya magyarság iránti szeretetre nevelte Nápolyban. (Íme mit tehetnek a nagymamák az unokákért!) A napjainkban újra feléledt visegrádi találkozók első szervezője. Négy feleség férje (halálozás miatt), hat fiúgyermek apja. Mindössze 54 évet élt. A magyar nagyhatalom történelmi és politikai megalapozója.

I. Hunyadi Mátyás 1458-1490 között király. Aranybullájáin ez a felirat olvasható: *Az Úristen az én segítőm.* Szánoki Gergely lengyel humanista és Vitéz János váradi püspök nevelte naggyá a magyarság egyik legnagyobb királyát. Uralkodása alatt egyetem nyílik Pozsonyban (1467), Hess András budai nyomdájában kiadják a Chronica Hungarorumot. Megépül a visegrádi királyi palota (1484), könyvtárat létesít (Bibliotheca Corviniana), 2000 kódexéből mintegy húszat ma is őrzünk. A humanizmus és a reneszánsz művészet kedvelője, és haláláig bőkezű támogatója.

II. Rákóczi Ferenc 1704-1711 között erdélyi fejedelem. Des Alleurs visszaemlékezéseiben így ír róla: „Rákóczi herceg magas, jó alakú, fenséges tartású, szép arcú ... Bár sötétségben nevelték, azt mondhatom, sok dolgot tud, és azokat jól tudja: hat nyelven ír és beszél ... Erényes, dolgos, barátságos, nemes lelkű, jótékony fejedelem." Evangélikus népiskolánk osztálytermében hatalmas festményen az ő képe volt látható. Övé, a katolikus fejedelemmé, aki emlékérmén a katolikus és a protestáns felekezetek képviselőit ábrázoltatta azzal a felírással, hogy mindnyájan egy Úrnak szolgáljanak. A világiak közül a korát megelőző ökumenikus gondolkodás kiemelkedő alakja. Rodostói száműzetése pályájának fájdalmas tragédiája. Kossuth életútjának előképe rajzolódik sorsában. 59 évet élt.

II. József. 1780-1790 között uralkodik a kalapos király és császár, aki nem koronáztatta meg magát. A protestánsok neki köszönhetik visszanyert vallásszabadságukat. Türelmi rendelete (edictum tolerantiae) nyomán egy év leforgása alatt 76 evangélikus templom épül, és 272-ről 758-ra emelkedik hazánkban a protestáns gyülekezetek száma. A sajókazai evangélikus gyülekezet úrvacsorai boroskancsójának fedelén a császár képe veretett ki a hála jeléül. Elképzelhető, mennyire örültek eleink II. József rendeletének, aki az akkor 83 ezer zsidó hitben lévők sorsát is rendeletben szabályozta – előnyükre. Több katolikus szerzetesrendet feloszlatott, csak az oktatással, betegápolással és világi tudományok művelésével foglalkozó rendek működését hagyta érintetlenül. Kevesen hallhatták, hogy római királlyá és német-római császárrá is koronázták. E területeken korlátlan uralkodói hatáskört azonban nem gyakorolhatott. Neve és személye a tolerancia fogalmával egybekapcsolódott. Ma is hálával gondolhatunk reá. Nélküle nem így rajzolódott volna a magyar protestantizmus arculata, mint ahogy ma ismerjük.

Végezetül szóljunk *Kossuth Lajosról.* Kormányzó miniszterelnök 1849-ben. Így ír: „Az ég nevére kérem a magyar, szláv és román testvéreket, borítsanak fátylat a múltra, nyújtsanak egymásnak kezet, fölkelvén, mint egy ember, a közös szabadságért, s harcolván valamennyien egyért, egy valamennyiünkért. Egység, egyetértés, testvériség magyar, szláv és román között! – íme az én legforróbb vágyam, legőszintébb tanácsom!"[6]

Egyetlen kimagasló személyiségnek sem adózott az utókor annyi hálával és tisztelettel, mint neki. Kossuth, a Habsburg trónfosztó még életében szimbólummá vált, a magyar parlamentben nevével jegyezte magát egy párt. Másfél éves heroikus küzdelem után népének az önkényuralom szenvedése, majd a kiegyezés megbékélt évei, neki pedig a száműzöttek keserű sorsa jutott osztályrészül. Evangélikus egyházunk hű fia maradt, a tállyai templomra, ahol keresztelték, Torinóból is juttatott adományt. Az egész magyar nemzet a szívébe zárta.

Az újabb kori történelem-értelmezés Kossuth nagyságának elismerése mellett Széchenyi István és Deák Ferenc politikai kibontakozást kereső felfogását tartja jó megoldásnak, hiszen az 1867-et követő kiegyezés után aranykorszak köszöntött hazánkra, amely az első világháború kezdetéig, 1914-ig tartott. Ez idő alatt országunkban soha nem látott fejlődés volt tapasztalható az ipar, gazdaság és építészet területén.

Ezer éves kereszténységünk

Történelemszemléletünkből következik, hogy protestánsokként is magunkénak valljuk a kereszténység kétezer éves múltját. Számunkra is Jézus Krisztus a forrás, az út, az igazság és az élet. Ebből adódik, hogy hazánk ezer éves kereszténységének történelmét is úgy értelmezzük, hogy abban a reformáció előtt élt őseink is részt vettek, és az egyetemes hitet továbbadták. Ugyanakkor a reformáció számos területen gazdagította a magyar szellemi-lelki életet. Itt csak a Szentírás magyar nyelv-

re fordítására, anyanyelvű istentiszteletek tartására és hírneves kollégiumok alapítására utalok. A katolikus és protestáns egyháztörténet összefonódásai sokunk előtt ismertek. Jónéhány templomunk többször cserélt gazdát. De megemlíthető, hogy az első szombathelyi megyéspüspök, Szili János dédapja evangélikus lelkész volt. Az ellenreformáció szigorú törvényei azonban sokakat akaratuk ellenére áttérésre kényszerítettek.

Husz János tragikus alakja jól ismert a történelemből. Előreformátorként harcolt a biblikus hit visszaállításáért. Kevésbé ismert, hogy Magyarországon Zemplén megyében több nemzedéken át őrizték biblikus elkötelezettségüket, majd pedig a református egyházba tagolódtak be a 16. században. Huszita múltjukról azonban soha nem feledkeztek meg.

Már a reformáció hajnalán ott találjuk az evangélium védelmezői között Mária királynét, II. Lajos király hitvesét, V. Károly német császár húgát. Udvari papjai közt az evangélium igaz s tiszta hirdetőit találjuk, mint Speratus Pált, később Kordatus Konrádot, majd Henckel Jánost. Ha nem is tért át „háza jó hírére" való hivatkozással a lutheri hitre, de Luther méltán ajánlotta neki négy magyarázatos zsoltárát, s úgy aposztrofálja őt, mint a tiszta evangélium pártfogóját. Mária királyné bátyját kedvezően hangolja az evangélikusok benyújtott hitvallásának elbírálásában. Zólyom vármegye három városának is ő biztosít lutheránus prédikátorokat. S bár Budán megszületik a „lutherani omnes comburantur" (valamennyi lutheránust meg kell égetni) 1525-ben, végrehajtását ő is akadályozta.

A reformáció térhódítása magyar földön a kereskedők, diákok országhatárokat átívelő mozgásának, német politikusok protestáns meggyőződésének és a magyar királyi udvarban betöltött pozíciójának (például Brandenburgi György főudvarmester volt II. Lajos mellett) köszönhető. A könyvnyomtatás igénybevétele lehetővé tette a biblikus felismerések terjesztését, azok indoklását, és az anyanyelvű irodalom terjesztését. Ennek köszönhető, hogy a 16. század végére a lakosság 90 százaléka a reformáció hívévé szegődött. Annál keserűbb sors köszöntött a 17. században a protestáns gyülekezetek lelkészeire, tanítóira és papjaira. A gályarabok elhurcolása és szenvedései ismertek. A reformáció tanait terjesztők ellen könyörtelen szellemi harcok indultak, főként a jezsuita szerzetesek köréből. Közülük egyet említek, amelyben egyszerre támadják az evangélikusokat és reformátusokat. Sámbár Mátyás katolikus teológus kemény hangnemben ír „Három üdvösséges kérdés" című művében. Az első kérdés: a lutheránusok és calvinisták igaz hitben vannak-e? A második: csak az egy pápista hit igaz? Végül: a pápisták ellenkeznek-e a Szentírással avagy inkább a Lutherek és Calvinisták? A válasz sem maradt el Pósaházy János evangélikus lelkésztől. A kölcsönös sértegetés jegyében írt válaszok és viszontválaszok tartalmából egy teológiai érv figyelemre méltó: Isten a török jelenlétével bünteti a magyar kereszténységet, mert nem akar hozzáhajolni, a Szentírás szerint és tiszta életet élni. Az ítélet jogos.[7]

A földalatti búvópatakként élő protestáns gyülekezetek néhány királyi város kiváltságaitól eltekintve titokban őrizték atyáiktól örökölt biblikus hitüket, s adták tovább fiaiknak a padláson rejtegetett Bibliával és énekeskönyvvel együtt. Így fonódott egybe a reformáció két ágának élete és sorsa a közös üldöztetésben. Ezért írja az 1736-ban elhunyt Nádudvari Péter református lelkész: „A protestánsoknak lekiismereti kötelességből tűrniök kell egymást, ... egységben kell élniök, és egymást testvérnek kell tartaniok. Jó lelkiismerettel megtörténhet, hogy ugyanabban az egyházközösségben élnek, egy templomba járnak, egy keresztséget vesznek fel, és ugyanazt az úrvacsorát veszik magukhoz."[8]

E nyilatkozat megelőzi a tiszaújkéri és a nagygeresdi egyezmény tartalmát több mint 100 esztendővel.

Így vált lehetségessé – a biblikus reformátori látás stafétabotszerű átadásával a nemzedékek között, hogy amikor a türelmi rendelet megjelent, gomba módra a föld alól nőttek ki a protestáns egyházközségek, s a hívők népes tábora egyházzá szerveződött. Olyannyira, hogy Csehországban és Morvaföldön is magyar prédikátorok szolgálatával terjed a reformáció felismerése. Kevésbé ismert, hogy még evangélikus püspök is megválasztásra került 1784-ben a magyar Lakó János és Blasek Mihály személyében. E történelmi kapcsolópontot az Európai Unió korában érdemes volna feleleveníteni. Református testvéreink négy magyar püspököt adtak ebben az időben a két ország híveinek. Több magyar család végérvényesen ott maradt Csehországban vagy Morvaföldön.[9]

Nagy nyeresége volt evangélikus egyházunknak a német és szlovák ajkú hívek magyar földre telepítése a 18. században azokra a területekre, ahonnan a török 150 éve alatt kipusztult a magyar lakosság. Ez a tény új gyülekezetek létrehozását, új templomok építését eredményezte. Létszámban is jelentős növekedés mutatkozott.

Érdemes említést tenni a pest-budai evangélikusság nagy patrónájáról, Mária Dorottyáról, aki József nádor harmadik hitveseként került evangélikus hitével Würtenbergből Magyarországra. A mélyen hívő nádorasszony a lelki ébredés, a bibliaolvasás meleg kegyességét hozta szülőföldjéről. Nagy része volt abban, hogy a budai protestáns gyülekezet megalakult, templomot épített iskolával és paplakkal. Nagyon szerette a magyarokat és szép magyar nyelvünket. Gyermekeit tányérokra festett igékkel nevelte a Biblia szeretetére, Szentírást ugyanis nem volt szabad olvasniuk a kor katolikus rendelkezései szerint a Habsburg szülői házban. Érdemes Isten kegyelmének nagyságát a huszadik század evangélikus egyháztörténetében is szemlélnünk. Az ige teológiájának, a német és angolszász, de főként finn ébredésnek a hatására hazánkban is erős lelki megújulás indult meg. Isten ajándékaként gyülekezeteinkben megnőtt a lelki igény, sokan váltak elkötelezett Jézus követő keresztényekké. Ezzel a belső lelki megerősödéssel felvértezve élte át egyházunk a reánk zúduló 40 év viharát, ateista elnyomást a totalitárius államformában. Ugyanakkor jól képzett lelkészi kar, létszámában bőséges tartalékkal, lelki tartással indult az új korszak esztendei felé. Bár megrázta gyülekezeteinket az elmúlt történelmi idő, de nem tudta szétzúzni. Isten előre gondoskodott egyházáról erős hitű híveiben és többségében hűséges pásztorai által. A ma nemzedéke méltán építhet arra a megőrzött örökségre, amit eleink szolgálata által kínál fel nekik Isten.

Aligha fejezhetnénk be e töredékes gondolatsort anélkül, hogy ne szóljunk végül az egyházak egymásra találásának 20. századi jelenségéről, az ökumenéről. Voltak ugyan korábban is egységre törekvő kezdeményezések, de a nagy áttörést e század derekán a felekezeti világszövetségek, az Egyházak Világtanácsa 1948-as megalakulása, s az azt követő szervezett munka jelentette. Napjainkban ez a helyi felekezetek egymás kezének megtalálásában, a közös szolgálat útjainak keresésében mutatkozik meg. Ennek erősítő aktusa volt 1999. október 31-e Augsburgban, ahol a római katolikus és evangélikus egyház közös nyilatkozatát írták alá a két egyház képviselői a megigazulás kérdésében. Adja az Egyház Ura, hogy fájdalmas megosztottságunk mielőbb lelki, hitbeli egységbe terelje Krisztus híveinek nagy táborát, s vezesse övéit a közös cél, az üdvösség felé. Urunk méltán ígéri: Aki mindvégig kitart, az üdvözül.

Összegzésül

Úgy vélem, a millennium kitüntető alkalom elmélyedni hazánk történelmében. Mennyi érdekesség, sajátos esemény rejtőzik 10 évszázad históriája mögött. Talán az elmúlt időszak elfogult történelmi szándékot erőltető nézeteit is sokakban újra kell értékelni (hazafiság – nemzetköziség, kötelező világnézet – szabad gondolkodás – kereszténység).

A millennium kiváltképpen való alkalom hazai egyháztörténeti ismereteink bővítésére is. A felnőtt nemzedék tagjainak többsége kimaradt ezen eseménymúlt tanulásából, ezért a helytállásnak, a hűségnek és kitartásnak megrendítő példáit érdemes hazai protestáns egyháztörténetünkből megismerni. Akár az ellenreformáció hőseire, akár protestáns prédikátorok rejtőzködő, de számtalanszor újrakezdő kitartására, leleményességére gondolunk.

A millennium egyszeri alkalom magyar és evangélikus/protestáns indentitásunk újrafogalmazására is (nyitottság, tudományos gondolkodás, szociális érzékenység, biblia- és igeszeretet, jövendő nemzedékért való felelősség a nevelésben történő részvétel során, kultúránk és művészetünk gyarapítása).

A millenniumi ünnepségek során haza- és egyházszeretetünk gyarapodhat, erősödhet. Egyiket sem kell szégyellnünk. Magyarnak lenni méltóság és ajándék. Kereszténynek lenni és evangélikusnak, kitüntetés és lehetőség. Jézus nevét hordhatjuk magunkon, és Vele élhetünk. A 2000. év legyen alkalom az elkötelezett gondolkodásra és jézusi életvitelre!

Jegyzetek

1 Meotisz, azaz a mai Azovi tenger
2 Don folyó
3 Tóth Dóra: Honfoglalás és irodalomtörténet. Budapest, 1996. 10. p.
4 Brémai Ádám: A hamburgi egyházmegye főpapjainak története. 4. p.
5 Hitvallási iratok. Budapest, 1957. Schmalkaldeni cikkek.
6 Királyok könyve. 4. kiadás. Budapest, 1995.
7 Dr. Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. 324 kk.
8 Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Budapest, 1985. 159. p.
9 Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Budapest, 1985. 169-170. p.

PAMER NÓRA

Szent István felajánlása és a Regnum Marianum

A római katolikus szakrális hagyomány szerint hazánk Mária országa, amelyet még Szent István királyunk ajánlott a Boldogságos Szűzanya oltalmába.

Ki ne ismerné e felajánlást ábrázoló oltárképeket, amelyek oly gyakran láthatók a hazai római katolikus templomokban, különösen abban az esetben, ha magát a templomot is Szent István tiszteletére szentelték. Az ábrázolások értelmezéséhez nem kell különösebb ikonográfiai szakismeret: a térdelő király országa szimbólumát, a koronát – a magasban látomásként megjelenő – Szűz Mária felé nyújtja. Természetesen barokk kompozíciókról van szó.

„Szent István legendájának ez az új, mondjuk kiegészítő ábrázolása a legnagyobb mértékben a kor szellemét tükrözi vissza. Nem véletlen szüleménye, hanem egy lassú, tudatos fejlődés eredménye, a magyar, helyesebben a magyar jezsuita szellem ruganyosságának bizonyítéka. Szorosan összefügg azzal a 17. század eleje óta mutatkozó törekvéssel, hogy Szent István ünnepét az egész világra kiterjesszék, hogy az ellenreformáció e leghathatósabb eszközeinek egyike, a Regnum Marianum új gondolata az egész országgal és világgal elfogadtassék. ...Hogy a magyar királyi főkegyúri jog érvényre jusson, és az apostoli királyi cím újrafelvétele Rómától engedélyeztessék. Ezeket a célokat szolgálta Révay Péter könyve a koronáról 1612-ben, és ezt a Szilveszter-bulla hamisítása 1627-ben ... és még sok egyéb intézkedés," – írja Hoffman Edith 1944-ben „A felajánlás a Szent István ábrázolásokon" című cikkében.[1]

E kiváló művészettörténész a felajánlás ábrázolásának kialakulását kutatva, a felajánlásnak szövegben rögzített gyökereit kereste és ezért áttanulmányozta Szent István legrégebbi életrajzát az úgynevezett Nagy Legendát. Meglepetten kellett azonban megállapítania, hogy a felajánlás tényére, – mint önálló aktusra – egyértelmű adat *nem* található e legendában. A szöveg idevágó része így hangzik: „szünet nélkül való imában magát és birodalmát ünnepélyes fogadalommal és áldozatként az örökszűzességű istenanya, Mária oltalma alá helyezte ..." Ezután a cikk írója a valamivel későbbi, de irodalmilag igényesebb Kis Legendát olvasta el, de az a felajánlást meg sem említi. Végül pedig a Könyves Kálmán idejében írott, Hartvik püspök tollából származó legendát nézte át. Ez az írás – illetve „szerkesztmény", ahogy filológusaink nevezik – azon kívül, hogy sok részt szóról-szóra átvett a Nagy Legenda szövegéből, a felajánlás szavait a halottas ágyán a Mennyek királynőjéhez forduló és végrendelkező király szájába adja.

Annak ellenére, hogy István király szentté avatása után kultusza a nép körében gyorsan terjedt, a középkori magyar művészetben (falképeken, szobrokon, illetve domborműveken) a felajánlás megjelenítését nem találjuk.[2] Még a Képes Krónika sem él e hálás téma ábrázolásának lehetőségével és szövegében is hiába keresünk utalást rá.[3]

Az idézett Hoffman-cikkben az a megállapítás, miszerint a 17. századi jezsuiták törekvése az volt, „hogy Szent István ünnepét az egész világra kiterjesszék" – úgy hisszük, ugyancsak magyarázatra szorul, ami egy kis történeti visszapillantást igényel.

A szenttéavatás eljárásának egyházjogi szabályai a 12. század második felében alakulnak ki végérvényesen. Az előzményekhez tartozik, hogy az első évezred végéig a püspököknek is joguk volt valakit szentté avatni, de az új szent tisztelete többnyire csak meghatározott területre, az egyházmegyére korlátozódott. Ha azonban az egyházmegye missziós tevékenységet is folytatott, szentjeinek tisztelete tágabb körben is elterjedt. Ezután, körülbelül a 12. század közepéig a szentnek az egész egyházra kötelező érvényű tiszteletének érdekében a szenttéavatás kérelmét a pápai zsinat elé kellett vinni, ahol a szentté avatandó személy életrajzát felolvasták. Ennek az életrajznak már az ide vonatkozó csodákat is fel kellett sorolnia, hogy a zsinat beleegyezésével a pápa érdemlegesen dönteni tudjon. E mellett azonban tovább élt a helyi szentek korlátozott tisztelete is.

Mi volt a helyzet 1083-ban, amikor Szent László szorgalmazására István királyt szentté avatták? Ennek megvilágítására e korszakot legjobban ismerő Györffy György kutatási eredményeihez kell fordulnunk, amelyek szerint István király szenttéavatása „nem annyira vallási, mint inkább politikai meggondolásból fakadt. Ne felejtsük el, hogy Szent László a Szent István életére törő és ezért megvakított Vazulnak volt a dédunokája. István egyháza csak támasztéka volt egy még nagyobb alkotásnak, az államnak. A Szent István-i államszervezet időtálló volta pedig éppen László uralkodása alatt mutatkozott meg a maga teljességében ... Ugyanakkor László restituciója maga is ideológiai támasztékot kívánt."[4]

Györffy biztosra veszi, hogy a Nagy Legenda már azzal a céllal készült, hogy mint életrajzot a pápai zsinat előtt felolvassák. A nyugtalan politikai helyzet miatt erre azonban nem kerülhetett sor, mert a hadaival előre nyomuló és Rómát többször is fenyegető IV. Henrik a zsinatok összehívását megakadályozta.

„Mindez azonban nem jelentett oly akadályt, hogy VII. Gergely 1083 első felében ne fogadhatta volna László követeit, csupán annyit, hogy a szenttéavatások előfeltétele, az életrajzok felolvasása a zsinaton nem történhetett meg. Ez csak félmegoldást tett lehetővé. A pápa egy levelet adott ki, amelyben nem személyre szólóan, hanem általánosságban engedélyezte, hogy emeljék fel azok testét, akik Pannóniában a hit magvát elvetették és az országot prédikálással vagy intézkedéssel Istenhez térítették."[5] (Ugyanis Gellért és még mások szenttéavatásáról is szó volt, ami pedig a testek felemelését illeti, az csak egy része az egész eljárásnak, a tetemnek a sírból való kiemelését jelenti.)

István király kanonizációja érdekében VII. Gergely pápa többet nem tehetett, mert IV. Henrik császár Rómából menekülésre kényszerítette, és ezután csakhamar meghalt. A testek (Szent Gellért, Szent István és Szent Imre bebalzsamozott tetemei) engedélyezett felemeléséről a Gellért-passióban és a Pray kódexben olvashatunk. „Bár II. Orbán még 1096-ban sem ismerte el István király szentté avatását, 1092-ben a szabolcsi zsinaton a kötelező 32 főünnep közé már István, Gellért és Imre ünnepét is besorolták."[6]

A következő századokban számtalan templom épült országszerte a szent király tiszteletére, ami a Szent István-kultuszt egyre jobban elmélyítette az amúgy is általánosan gyökeret vert Boldogasszony kultusza mellett.

A protestantizmus térhódításával azonban a szentek tisztelete csökkent. Ekkor lépett a színre Pázmány Péter és vele együtt a jezsuiták. Pázmány hatalmas egyéniségének, majd mint egyházi potentátor (1616-tól esztergomi érsek) kiváló szervezőképességének és nem utolsó sorban lenyűgöző magyar nyelvezetének köszönhetően, rövidesen nagy eredményeket ért el a katolikus restauráció terén. A tridenti zsinat határozata értelmében papneveldéket és jezsuita iskolákat állíttatott fel országszerte, a jezsuita szerzetesek pedig városról-városra járva úgynevezett Mária-Kongregációkat szerveztek hatékonyabb tevékenységük érdekében. E szervezetek ugyanis életkor, társadalmi állás és foglalkozás szerint tagolva, a királyi Magyaror-

ság minden társadalmi rétegébe eljuttatták a jezsuita ideológiát, amely szerint: „csakis Szűz Mária szabadíthat meg a török igától, mert a Boldogasszony nem hagyja veszni a neki felajánlott országot!"

Az ország felajánlásának legendájából vallási propagandaeszköz lett, és e propagandában I. Lipót járt elöl, amikor 1695-ben ő is felajánlotta Magyarországot Máriának.

A Mária országa, vagyis a jezsuitáktól sugallt és a ferencesek révén is közvetített Regnum Marianum eszméje Szent István alakját is újra előtérbe helyezte. Olyannyira, hogy „az 1625. évi országgyűlés katolikus rendjei azzal a kéréssel fordultak a pápához, hogy István király miséjét vegye fel az új római misekönyvbe, zsolozsmáit pedig a római breviárumba, hogy Szent István ünnepét az egész katolikus világ számontartsa és megünnepelhesse. A kérelmet azonban csak jóval később, XI. Ince teljesítette 1686-ban, amikor is Szent István király ünnepét Buda felszabadításának örömnapjául, szeptember 2-át rendelte."[7] Csak miután Mária Terézia királynő a Szent Jobb ereklyét Raguzából Budára hozatta, helyezték át Szent István ünnepét a magyar egyházon belül, augusztus 20-ára, „testének felemeltetése" napjára.

Szent Istvánnak századokon átívelő, de most már az egész világ előtt legitimált kultusza tiszteletének újabb felvirágzását tette lehetővé. Összekapcsolása a Regnum Marianum eszméjével a nemzeti öntudatnak is – máig ható – alapot adott. Ezt ismerte fel a második világháború utáni kommunista rezsim is, és ezért helyettesítette Szent István ünnepét a szocialista alkotmány megalakulásának ünnepével, hogy a régi szakrális és nemzeti jellegét visszaszorítva, új tartalmat adjon e napnak.

Jegyzetek

1 Hoffman Edith: Felajánlás a Szent István-ábrázolásokon. In: Emlékkönyv Lyka Károly 75. születésnapjára. Budapest, 1944. 174. oldal.

2 Kivételt képez az egykori esztergomi Szent Adalbert székesegyház díszkapuja a 13. századból. Képét ma már csak egy 18. századi festmény őrzi (Esztergom, Keresztény Múzeum). Ezen Szent István egymás mellett sorakozó szentek között áll, felettük Szűz Mária. A felajánlást mondatszalagok jelzik. Természetesen nem kizárt, de nem is valószínű, hogy még más korai felajánlás-ábrázolások napvilágra kerülnek. Mindez nem mond ellent annak, hogy e téma megjelenítése a barokk képzőművészetben tendenciózusan tért hódít, és mint kompozíció is ekkor ölt végleges formát.

3 Hoffman id. m.

4 Györffy György: A magyar állam megszilárdulása. In: Magyarország története tíz kötetben. (Főszerk.: Székely Gy.) Budapest, 1984. 2. kötet, 909-911. oldal.

5 Györffy uo.

6 Györffy uo.

7 Bálint Sándor: Népi kalendárium. Budapest, 1977. 2. kötet, 217. oldal.

GICZI ZSOLT

„A magyarság lelki egysége felé"

A katolikus-protestáns egységtörekvés Horthy-korszakbeli történetéhez

A fenti idézet Kelemen Krizosztomtól származik, aki 1942 karácsonyán ezzel a címmel jelentetett meg cikket a magyar nemzet szellemi összefogásának szükségességéről, s azzal összefüggésben a magyarországi katolikus és protestáns egyházak egymás felé történő közeledésének lehetőségéről a Pester Lloyd hasábjain.[1] Tanulmányunkban ennek az írásnak néhány fontos előzményére kívánunk rámutatni.

A pannonhalmi bencés főapát nagy érdeklődést kiváltó megnyilatkozását megelőző események közé tartozik az az eszmecsere, amely 1937-1938-ban zajlott a keresztény felekezetek uniójának megvalósíthatóságáról. Ezt a párbeszédet a korabeli magyar katolicizmus közismert alakja, Bangha Béla indította el, amikor „Keresztény unió?" című tanulmányát 1937 elején közölte a Magyar Szemle nevű tekintélyes konzervatív társadalomtudományi folyóiratban.[2] Ebben a dolgozatában a híres jezsuita a katolikus-protestáns egység megteremtésének esélyeit mérlegelve arra a következtetésre jutott, hogy a két vallási irányzat egyesülése rövid időn belül nem történhet meg, de törekedni kell a közöttük levő ellentétek csökkentésére. A hazai protestáns körök élénken reagáltak Bangha felvetéseire. A Magyar Szemlében és a Protestáns Szemlében (a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványában), valamint egyéb sajtótermékekben többen foglalkoztak az egyházi egység kérdésével 1937 és 1938 folyamán. Körükben találjuk Ravasz László református püspököt, Victor János és Vasady Béla református hittudósokat, illetve Prőhle Károly evangélikus teológiai professzort.[3] Ők valamennyien egyetértettek abban, hogy a dogmatikai akadályok miatt egyelőre nem lehet létrehozni a katolikusok és a protestánsok unióját. Azonban örömmel üdvözölték a katolikus oldalról történt kezdeményezést és készségüket fejezték ki a felekezetközi együttműködés gyakorlati formáinak kialakítására. Bangha Béla – Ravasz Lászlónak és Victor Jánosnak adott válaszában – megelégedéssel vette tudomásul a reformált hitet követők hajlandóságát a keresztény egyházak közötti feszültségek megszüntetésére.[4]

A magyarországi katolikusok és protestánsok 1937-1938-as eszmecseréje nem hozott azonnali látványos fordulatot a két vallási csoport kapcsolataiban. Ám a vélemények nyugodt hangú kifejtése olyan békülékeny légkört teremtett az előző években igen erőteljesen vitatkozó és mereven szemben álló felek viszonyában, amely lehetővé tette, hogy a megkezdődött párbeszéd hamarosan újabb lendületet vegyen.[5] Ha arra a kérdésre kívánunk felelni, hogy miért az 1930-as évek végén vetődött fel a magyar katolicizmus bizonyos személyiségeiben a protestantizmussal folytatandó dialógus gondolata, akkor a következő fő okokat kell említenünk: Egyrészt kétségtelen, hogy a Rómához hű egyháziak többségét éppúgy bántotta a kereszténység megosztottságának ténye, mint a reformátori tanok követőit. Másrészt ekkorra a németországi események világossá tették, hogy a kommunizmus mellett a nácizmus is fenyegeti a keresztény felekezetek szabadságát. Ezért Magyarország egyre szorosabb kapcsolódása a hitleri Németországhoz, a belpolitikai élet jobbratolódása és a hazai fasiszta áramlatok megerősödése együttesen mind több katolikus és protestáns egyházi személy részéről eredményezte azt a felismerést, hogy a kereszténységellenes erőkkel szembeni védekezés a történelmi egyházak összefogásával

lehet csak eredményes. 1938-ban a Politika című hetilapban olyan magas rangú katolikus főpap adott hangot ennek a meggyőződésének, mint gróf Zichy Gyula kalocsai érsek.[6] Ugyanakkor a Szent István halálának kilencszázadik évfordulója alkalmából rendezett katolikus ünnepségsorozat és az 1938-as XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus budapesti eseményei sikeréhez szintén szükséges volt a felekezetközi nyugalom biztosítása. Ezeknek az igen jelentős katolikus rendezvényeknek az előkészítését és eredményes lebonyolítását megnehezíthette volna, ha a magyarországi reformátusok és evangélikusok a korábbi időszakban tapasztalt hevességgel támadják a számukra erődemonstrációként ható megmozdulásokat.

Protestáns oldalról pozitívan fogadták a keresztény egyházak közeledését szorgalmazó javaslatokat, bár ezek önmagukban még egyáltalán nem jelentették azt, hogy a Róma-központú egyház egyenrangú félként kezelte volna a reformáció hitelveihez ragaszkodókat. Ez a pozitív fogadtatás abból eredt, hogy a magyar protestáns egyházak már tiszteletreméltó hagyományokkal rendelkeztek a kereszténység egységéért való munkálkodás terén. Sőt, korábban éppen ők kifogásolták, hogy a katolikus világegyház – s annak hazai része – mereven elzárkózik a másik táborból kiinduló minden tárgyalási, vagy együttműködési próbálkozás elől. Az egységtörekvés felé nyitott magyarországi protestantizmus berkeiben szintén sokan ismerték fel az 1930-as évek második felében az európai és az itthoni szélsőjobboldali előretörés veszélyeit, amire több alkalommal nyilvánosan rámutattak. 1938 januárjában a Politika című lap – a kalocsai érsek említett megnyilatkozása mellett – közölte Makláry Károly, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke és Raffay Sándor bányakerületi evangélikus püspök írásait. Mindkét protestáns egyházfő egyetértett gróf Zichy Gyula nyilasokat elítélő véleményével, valamint azzal, hogy a bal- és jobboldali szélsőségekkel szemben meg kell valósítani a három nagy keresztény felekezet együttműködését.[7] A magyar protestantizmus meghatározó személyiségei tehát hitbeli meggyőződésükön túl aktuálpolitikai szempontok alapján is úgy látták, hogy az össznemzeti érdekek és a kereszténység védelme miatt törekedniük kell az egyházak összefogására. Ezért visszafogott álláspontot foglaltak el az 1938-as év katolikus rendezvényei kapcsán. 1938 áprilisában a református és az evangélikus egyházi vezetők közös nyilatkozatban fejezték ki ezzel kapcsolatos magatartásuk lényegét: „Az Eucharisztikus Világkongresszussal, mint a római katolikus egyház ünnepével a református és evangélikus egyháznak nincs közössége. Míg egyrészt felhívja a lelkészeit, hogy híveiket hitükben erősítsék, másrészt hangsúlyozza, hogy a római katolikus testvérek ünneplését bántó hangnak zavarnia ... nem szabad."[8]

1938 hátralevő részében a katolikus és a protestáns felekezetek uniójának ügyét érintő véleménynyilvánítások megritkultak. Amikor 1939 elején Ernyei Gáspár a Protestáns Szemlében összefoglalta az előző esztendő egyházi eseményeit, úgy látta, hogy a felekezetek viszonyának javulását mutató történések mellett még mindig nagy számban kerültek felszínre a katolikus-protestáns ellentétek.[9] Ez utóbbiak között említette a reverzálisharc folytatódását, a katolikus egyház által a keresztek közhivatalokban való kifüggesztésére irányuló akciókat, illetve Serédi Jusztinián hercegprímásnak a Felvidék visszatérésekor tartott közös istentiszteletekre és vallási ünnepségekre vonatkozó utasításait. Bíztató jelnek tekintette viszont, hogy katolikus és protestáns diákegyesületek együtt rendeztek konferenciát 1938 húsvétján.[10]

Az 1939-es év során a keresztény felekezetek közeledését elősegíteni kívánó katolikus próbálkozások közül érdekessége miatt szükséges foglalkozni azzal a „vitajelenettel", amelyet a szegedi teológusok adtak elő április 16-án. Ezen a napon a Tiszaparti város katolikus hittudományi főiskolájának növendékei ünnepélyt rendeztek a csanádi egyházmegye püspökének, Glattfelder Gyulának névnapja alkalmából. Az ünnepélyen bemutattak egy műsorszámot, amely a magyarság lelki és vallási egységének kérdését érintette. A jelenetet Krajnai Hodulin Lajos, Körmendi Béla, Lakos

Endre, Péli József és Szécsi Gyula teológiai hallgatók írták és adták elő.[11] Közülük Lakos Endre nevét érdemes megjegyezni, hiszen a következő években – már felszentelt papként – aktívan részt vett a magyar lelki összefogás vallási vetületével kapcsolatos eszmecserében. A fiatalok vállalkozását támogatta Hunya Dániel, a szeminárium spirituálisa. Ő ugyanúgy jezsuita szerzetes volt, mint a magyarországi keresztény felekezetek uniójának esélyeiről zajló párbeszédet 1937-ben elindító Bangha Béla. Lehetséges, hogy Hunya nem csupán irányította a teológusok felkészülését az ünnepi eseményre, de talán a téma kiválasztására is ötletet adott nekik.[12]

A lelkes szeminaristák levelet juttattak el több vezető protestáns személyiséghez, tájékoztatva őket a nemzeti egység és a felekezeti együttműködés létrehozását illető elképzeléseikről. A tőlük kapott válaszokat aztán felhasználták az előadás végleges szövegének kialakításánál. Maga a jelenet a benne szereplő katolikus káplán és három papnövendék barátja, valamint egy ifjú protestáns lelkész beszélgetésén keresztül először a reformált egyházak egységtörekvéseinek történetét vázolta fel, majd a katolikus-protestáns unió megteremtésének lehetőségeit latolgatta. A felekezeti béke létrehozásának módjaként a szeretet gyakorlását, a kölcsönös megértést és az áldozatvállaló magatartást jelölte meg. Ha ezek mindkét fél részéről megvalósulnak, akkor: „Lesz egység és szent testvériség!!! ... És lesz belsőleg erős új, nagy Magyarország!!!!"[13] Ezen az erős és nagy Magyarországon kimondatlanul is a területi gyarapodással továbbnövekedő országot értették. Hiszen éppen a revízió sikeres folytatása volt az egyik fő cél, aminek érdekében a politikusok és a keresztény egyházak képviselői a magyarság lelki egységének kialakítását sürgős feladatként jelölték meg ebben az időszakban. Bár az életkép megfogalmazóinak és előadóinak jóindulatához nem férhet kétség, mégis meg kell állapítani, hogy a reformáció követőiről alkotott korabeli egyoldalú katolikus véleményt nem tudták meghaladni, csak finomították azon. Ennek jó példája, hogy a szereplők úgy látták: a katolikus egyház protestánsok által támadott dogmáit annak hittudósai a napnál világosabban fejtették ki, de a reformált hitet vallók a „csakazért-sem!" lélektani alapállásuk miatt nem fogadják el azokat. Ilyenformán erős túlzásnak kell minősítenünk Hunya Dániel azon megállapítását, hogy a jelenetben a katolikus kispapság „szinte túláradó jóakarattal kezelte a protestantizmus ügyét".[14]

Az ünnepségre a katolikus rendezők protestáns vendégeket is hívtak. Azok szép számmal jelentek meg, s Hunya beszámolója szerint elismeréssel távoztak a rendezvényről. Ez a tény minden bizonnyal inkább a katolikus fél részéről tett gesztus értékelésével magyarázható, mintsem a hallottakkal való teljes elégedettségükkel. Glattfelder püspök az ünnepélyes alkalmat záró beszédében elmondta, hogy először meghökkent, amikor értesült a névnapi köszöntőjéül szánt előadás témájáról. Azonban elismerte a magyar lelki egység kérdése felvetésének időszerűségét. Úgy látta, hogy a kényes problémát helyesen világították meg a fiatal teológusok. Majd rámutatott az örök isteni igazságok és az azokat kifejező hittételek tiszteletben tartásának fontosságára a keresztény felekezeti közeledés előmozdítása terén. A nemes cél elérése csak bizakodó és idealista lelkülettel lehetséges – fejtette ki a megyéspüspök. Ám kétségtelen – hangsúlyozta Glattfelder –, hogy az országnak nagy szüksége van a lelki szétszabdaltság felszámolására. Biztatta a lelkészi szolgálatra készülőket, hogy fáradhatatlanul munkálkodjanak a magyarság lelki egységének létrehozásán: „Ha hittel, meg nem alkuvó kötelességérzettel s papi lelkülettel fogtok az útra lépni, meg fogjátok találni a kellő eszközöket, amelyek a célhoz vezetnek. Az eszközök egyike a szeretet. Ha azzal indultok el, soha sem azt fogjátok keresni, ami elválaszt, hanem ami összekapcsolja az emberiséget. És ne várjatok, ne várjon senki se arra, hogy a bolsevista roham nyissa ki e haza fiainak a szemét, hogy egymás mellett és nem egymással szemben van a helyünk. Nincs szükség arra, hogy Szent István népe egymást marja, hanem arra van szükség, hogy szeretetben egyesülve munkálja a boldogabb jövőt."[15]

A Szegeden lezajlott esemény feltétlenül előremutató volt abból a szempontból, hogy egy katolikus rendezvényen a protestánsok részvételével és békülékeny hangnemben esett szó a nemzeti és vallási egység ügyéről. Ez új jelenség volt hazánkban, s a néhány évvel korábbi feszült interkonfesszionális helyzethez képest komoly előrelépést jelentett. A magyarországi protestantizmus képviselőiben az egyházak viszonyának javítására szintén meglevő hajlandóság több alkalommal megfogalmazást nyert az 1939-es év során. Jó példa erre az az eszmefuttatás, amely a Protestáns Szemle 1939. júniusi számában jelent meg Karner Károly tollából.[16] A pécsi tudományegyetem Sopronban működő evangélikus hittudományi karának tanára „A keresztyén egyházak sorsközössége" című tanulmányában a történelmi múlt és az aktuális világpolitikai körülmények igen józan értékelését adta. Megállapította, hogy a kereszténység egyházai között a sorsközösség vállalásáról az 1930-as évek végéig alig, vagy egyáltalán nem lehetett beszélni. A keresztény felekezetek egymással versengtek, pedig az újkor egyházellenes áramlatai mindegyiküket fenyegették. A felvilágosodás és a liberalizmus ugyanis valamennyi egyházi közösségre romboló hatást gyakorolt. Ennek ellenére az egyes keresztény irányzatok sokáig azt remélték, hogy a világnézeti harcból kizárólag ők kerülnek ki győztesen, hasznot húzva a többi vallási csoport hanyatlásából. Azonban a 20. század történései élesen megcáfolták ezeket az elképzeléseket: „Oroszország, Mexikó, Spanyolország, némi más változatban a fasiszta Itália és a Harmadik Birodalom és még sok más kisebb arányú, de nem kevésbé jelentős esemény egyformán tanúi és bizonyságai annak, hogy a keresztyén egyházak sorsközösségbe jutottak. Nem az egymásra találás és egymással megbékélés boldogan diadalmas sorsközösségébe, hanem az egyazon harc és szenvedés, a mártírium, az Isten által mindegyikre mért kereszt és ítélet sorsközösségébe."[17]

Karner kifejtette, hogy a szélsőbal- és szélsőjobboldali támadások egyaránt veszélyeztetik a kereszténység valamennyi ágát, s a veszély elhárítása mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban megköveteli az egyházak együttműködését. Írásából nem hiányzott az önkritika sem, hiszen a megpróbáltatásokat Isten ítéletének tartotta az egyházak hibás magatartása felett. A kivezető út fontos elemeként jelölte meg a felekezetek közötti becsületes megegyezést. Ennek előfeltételeként kívánatosnak látta, hogy a katolikusok és a protestánsok mondjanak le a kicsinyes vetélkedésről. Külön kiemelte a reverzáliskérdést és az áttéréseket, mint sürgősen megoldandó problémákat.[18] Ugyanakkor hangsúlyozta: „Az Isten által mindjobban ránk mért sorsközösség (sic!) nem kizárólag azt követeli meg az egyházaktól, hogy egymást tiszteletben tartsák és egymás munkamezejét ne tekintsék kisajátítható vadászterületnek. Ennél még sokkal fontosabb, hogy átérezzék egymás örömét és bánatát, hogy támogassák és erősítsék egymást."[19] Az evangélikus teológiai professzor kifejezte azon meggyőződését, hogy a katolikusoknak és a protestánsoknak törekedniük kell a másik fél tanításának és hitéletének megismerésére, mert ezzel elősegíthetik egyházaik tárgyilagosabb megítélését. Karner elismerte, hogy az utóbbi néhány évben a katolicizmusban megszaporodtak a „viszonylagos megértés hangjai" a reformáció követői iránt. Azonban leszögezte, hogy az elvi nyilatkozatokat tetteknek kell követniük. Végül utalt arra, hogy a vegyes vallású Magyarország különösen alkalmas lehet a katolikus-protestáns közeledés munkálására, s ennek jegyében a magyar katolikus főpapok Rómában is sokat tehetnek a keresztény egységügy előmozdításáért.[20]

Karner Károly nyugodt hangvételű és helytálló útmutatást adó tanulmányának megjelenését követően a magyarság lelki és vallási egységéről a sajtóban tovább zajló eszmecsere fontos állomását jelentették a Katolikus Szemle című folyóiratban 1940 során napvilágot látott írások. A nagy tekintélynek örvendő egyházi periodika 1940 februári száma közölte Borbély István jezsuita főiskolai tanár „A szétszakadt kereszténység" címet viselő dolgozatát.[21] Ebben a Jézus Társasága szegedi rendi fő-

iskoláján oktató fiatal szerző nem a konkrét magyarországi helyzetet vizsgálta, hanem az egyetemes kereszténység szétszabdaltságának okait elemezte. Ennek kapcsán utalt Congar „Chrétiens désunis" címmel kiadott könyvére, melyben a francia dominikánus teológus a protestáns egyházak ökumenikus mozgalmának és az ökumenikus alapelveknek katolikus értékelését adta.[22] Borbély Congarral együtt szükségét érezte annak, hogy a keresztény egységtörekvések véleményezésénél az általános dogmatikai szempontok mellett az egyének vallásos lelkületének különbözőségeit és az egyes felekezetek életének jellegzetességeit is vegyék figyelembe. A magyar szerző a francia hittudós útmutatását követve ilyen módszerrel tekintette át a 11. és a 16. századi nagy egyházszakadások történelmi, politikai, kulturális, sőt pszichológiai tényezőit. Megállapította, hogy a több évszázados elkülönülés következtében a hittani eltéréseken kívül az egyes vallási irányzatokat elválasztja sajátos életszemléletük és magatartásbeli eszményeik különbözősége. Mindez rendkívül megnehezíti a párbeszédet a katolikusok, a protestánsok és a görögkeletiek között.[23] Elismerte, hogy bizonyos másodlagos jelentőségű kérdésekben a katolikusok tévedhettek, amivel hozzájárulhattak a keresztény felekezeteket elválasztó frontvonalak megmerevedéséhez. Azonban rámutatott, hogy a katolikus egyház a hitbeli igazság teljességének birtokosa maradt, míg a tőle elszakadt közösségek részigazságokat abszolutizálnak. Ez utóbbit a kereszténység megosztottsága egyik fontos okának tartotta.[24] A dolgozat írója a keresztény egység elé tornyosuló akadályok ellenére úgy látta, hogy az egyházak közeledéséért kifejtett erőfeszítésre nagy szükség van. Ezen a téren bíztató jelnek tekintette, hogy az egyszerű hívők legtöbbször közelebb állnak egymáshoz, mint egyházaik vezetői. Az általános műveltségi szint emelkedését és az igazsághű értékelésmód térhódítását, valamint a kereszténységellenes erőkkel szembeni védekezés szükségességét szintén a vallási egységesülést elősegítő tényként értelmezte. Végül leszögezte: „Legfőbb feladat az, hogy tapintatosan és komolyan törekedjünk az elválasztó különbségek elfogulatlan és alapos megismerésére. Csak akkor számíthatunk nagyobb csoportoknál is az egyesülést komolyan vevő elhatározásra, ha a szétválasztó okokat eredetükben, összefüggéseikben és jelenlegi hatóerejükben átpillantottuk. ... Ahogy az idegorvos a tudatalatti élmények föltárásával igyekszik kiküszöbölni a lelki zavar okát: úgy kell nekünk is a kölcsönös megértés apró és fárasztó lépéseivel odajutnunk, hogy az ellentétek elveszítsék a hitegységet végzetesen megbontó hatalmukat. A szakadás megszüntetésének első és napjainkban legfontosabb parancsa ez a jóindulatból, tárgyilagosságból és szeretetből fakadó megértés."[25]

A Katolikus Szemle következő számában ismét Borbély István neve fémjelzett egy tanulmányt, amely a keresztény felekezetek uniójának elvi kérdéseivel foglalkozott. A „Vágyak és eszmék a keresztények egyesítésére" című írás magas színvonalú teológiai eszmefuttatás volt, melyben a jezsuita páter a különböző egyházaknak a vallási egység megteremtésével kapcsolatos hittani álláspontját, illetve gyakorlati magatartását elemezte.[26] Kifejezte azt a véleményét, hogy a protestáns egyházak közül „eredeti és figyelemreméltó" elképzelése az unió létrehozására vonatkozóan csupán az anglikánoknak van. Ennek lényege, hogy a katolikusokhoz legközelebb álló reformációs ágazat felfogása szerint Krisztus Egyháza nem korlátozódik kizárólagosan egy vallási csoportra, hanem mindenhol jelen van, ahol a Jézussal való közösség fennáll. Ilyen módon a protestánsok, az ortodoxok és a római katolikusok egyformán és egyenrangúan alkotják az igazi és egyetlen Egyházat. Tehát a keresztény felekezetek egysége Krisztusban láthatatlanul már megvan. Az egységmozgalom feladata ezért az, hogy ezt láthatóvá tegye; kialakítva a különféle egyházak hitéleti kölcsönösségét, ám tiszteletben tartva hittani és szervezeti különbözőségeiket.[27] Borbély az anglikán felfogáshoz hasonlónak tartotta a skandináviai és németországi evangélikusok „Hochkirche"-irányzatának állásfoglalását.[28] A görögkeleti egyházakról szólva megállapította, hogy azok elméletileg a keresztény

egység lelkes hívei, azonban ezt a lelkesedést a gyakorlatban nem tudják eredményesen kamatoztatni.[29] A keresztény vallási unió lehetőségének katolikus értelmezését illetően a hivatalos egyházi megnyilatkozásokhoz igazodva hangsúlyozta: „Egyesülésről mindaddig nem lehet szó, míg a szétszórt nyáj be nem vonul Krisztus egyetlen aklába. Ennek lényeges feltétele pedig az, hogy a hitelvekben és egyházfegyelemben alávessék magukat Szent Péter utóda tanításának és kormányzásának."[30] Ez világos beszéd volt. A tanulmány írója – az egyházi egység katolikus meghatározásának egyedüli helyességét alátámasztandó – kifejtette, hogy a Szentírás tanítása a látható egységet követeli meg. Ennek pedig az egyházszervezet, a szertartások és a hitelvek egységesítésében kell testet öltenie.[31] A szerző elismerte a nem katolikus keresztények egységtörekvésében megnyilvánuló jó szándékot és a kölcsönös megbecsülés fontosságát, de a fentiek szellemében a katolicizmus útmutatását tartotta követendőnek, mondván: „A katolikus Egyházhoz való csatlakozás nem más, mint az evangéliumi javaknak tökéletesebb bírása, nagyobb teljessége, biztosabb védelme."[32]

A katolikus folyóiratnak ugyanaz a száma, amelyben Borbély utóbbi dolgozata megjelent, közölte a lap új felelős szerkesztőjének, Kühár Flórisnak programadó írását. Ebben a tudós bencés szerzetes a magyar katolikus öntudat változatlan képviselete mellett ígéretet tett arra is, hogy a Katolikus Szemle igyekszik mindent elkerülni, ami „magyar és magyar közé éket verne".[33] Ugyanakkor nem kérdőjelezte meg, hogy a nemzeti hagyományokat a magyar katolicizmus és protestantizmus együttesen hordozza. Ennek – a nemzeti egységet és vallási békességet megteremteni kívánó – törekvésnek részeként értelmezhetjük azt a tanulmányt, amit még 1940 decemberében, „A »három nemzet és négy vallás« Erdélyének új tanítása" címmel olvashattak az érdeklődők Félegyházy József, teológiai tanár tollából.[34] A téma időszerűségét a második bécsi döntés következtében az országhoz visszatért Észak-Erdély és a Székelyföld adta. Félegyházy eszmefuttatásának terjedelmesebb részét a magyar nemzetiségi politika korábbi jellemzőinek, illetve az adott helyzetben követendő fő céljainak elemzésére fordította. Erdély példájának felekezeti vonatkozásait vizsgálva megállapította, hogy ott „... valósággá vált, ami a csonkaországban a vágy és eredménytelen törekvés állapotán túljutni nem tudott: úgy kiépíteni a különböző vallású magyarok közt a testvéri együttélést, hogy ezzel a maga vallási meggyőződésének egészéből egyiknek sem kelljen semmit sem feláldoznia. Nem volna helyes azt gondolni, hogy ez a testvéri összemelegedés vallási közönyt termelt ki. Ellenkezőleg, megszilárdult a ragaszkodása mindegyiknek a maga vallásához, egyházához ..."[35] Ezután a szerző elismerően nyilatkozott a visszacsatolt területek római és görög katolikusainak, valamint református, evangélikusainak és unitáriusainak a román fennhatóság alatti magatartásáról. Kijelentette, hogy az ő útmutatásuk alapján kell folytatódnia a keresztény felekezetek közeledésének a trianoni országrészben. Ennek a folyamatnak a lépéseit ilyen sorrendben állapította meg: első a felekezeti súrlódások megszüntetése, ezt követheti a szeretetteljes együttműködés kialakítása, végül az unió létrehozása.[36] Félegyházy alapvetően helyesen látta meg, hogy a kisebbségi lét keservei jobb kapcsolatokat teremtettek az erdélyi történelmi egyházak között, mint amilyeneket magyarországi hittestvéreik fel tudtak mutatni. Nem említette viszont, hogy a nemzetiségi elnyomás kényszerítő erejének hiányában nehezebb az interkonfesszionális viszonyok javítása az anyaországi magyarság esetében. Figyelemre méltó azonban, hogy a vallási közömbösség elkerülhetőségét hangsúlyozta a felekezeti egymásra találás kapcsán, hiszen a keresztény egységtörekvések ellenzői rendszeresen hivatkoztak az indifferentizmus veszélyére.

A sokak által kívánatosnak tartott felekezeti együttműködés irányában gyakorlati lépésre is sor került 1940-ben. Ez az a megállapodás volt, amelyet a Szent László Társulat, a Református Egyetemes Konvent, a Magyarországi Evangélikus Egy-

házegyetem és a Julián Iskolaegyesület kötött arról, hogy a külföldi magyarság ügyeit érintő tevékenységüket egymással és a Magyarok Világszövetségével összehangolják. Ennek keretében tervbe vették, hogy egységes programot alakítanak ki és a munkaágakat felosztják egymás között.[37] Am ez a tény azt az aggodalmat keltette Serédi hercegprímásban, hogy a Szent László Társulat működési köre szűkülni fog. Miután erre vonatkozó kérdésére az egyesülettől megnyugtató választ kapott, a katolikus püspöki kar a megegyezést jóváhagyólag tudomásul vette.[38]

1941 tavaszán újabb állásfoglalás látott napvilágot a nemzeti összefogás témakörében. Ekkor a Pannonhalmi Szemle közölte Kelemen Krizosztom „A magyarság lelki egysége" című tanulmányát.[39] A pannonhalmi bencés főapát a muhi csata hétszázadik évfordulójának apropóján írt dolgozatában a magyar történelem tanulságait levonva igyekezett tanácsot adni a társadalmi csoportok összetartásának sikeres megteremtéséhez. Emelkedett hangvételű fejtegetései elején azonnal elhatárolta magát kora divatos rasszista fajértelmezésétől. Leszögezte, hogy a magyarságot nem biológiai, hanem lélektani és politikai kategóriának tekinti.[40] Ezt követően a nemzet, a nép, a haza és a hazaszeretet fogalmának katolikus filozófiai értelmezését tisztázta. Hangsúlyozta az értelmiség döntő szerepét a „nemzeti lélek", mai kifejezéssel élve a nemzettudat ápolása szempontjából. Példákat idézett annak igazolására, hogy történelmünk katasztrófáinak fő oka – a tatárjárástól az 1919-es bolsevik diktatúráig – a nemzeti érzés aláhanyatlásából származó belső széthúzás volt.[41] Rámutatott a magyar kultúra népszerűsítésének jelentőségére, valamint az ifjúsági, sport- és egyéb szervezetekben rejlő nemzetnevelési lehetőségek kihasználásának fontosságára a magyarság hatékony egységének kialakítása terén. Ugyanezt a célt szolgálná véleménye szerint a fegyelem erősítése és „a nemzet hivatott vezéreinek" egy emberként történő követése.[42] Kelemen Krizosztom ebben a tanulmányában nem foglalkozott a keresztény felekezetek együttműködésének szükségességével. Csupán annyit említett meg eszmefuttatása végén, hogy a hit és a vallásosság szervesen kapcsolódik népünk hazaszeretetéhez. Ennek ellenére témánk vizsgálatánál nem tekinthettünk el fenti írásának rövid ismertetésétől, mert az Pester Lloydban 1942 végén közzétett nagy horderejű cikkének egyik alapvetését jelenti.[43] Ez utóbbiban pedig a főapát a magyarság lelki egységéről szólva már egyértelműen szorgalmazta a katolikus-protestáns közeledést.

Kelemen Krizosztom említett megnyilatkozásai – a dolgozatukban szereplő többi véleménynyilvánítással együtt – szerves részét képezik annak a párbeszédnek, amely a második világháború árnyékában a magyarországi történelmi egyházak összefogását célozta. Ezt a próbálkozást – akkori lehetőségeinek objektív korlátai és ellentmondásai ellenére is – a 20. századi hazai egyháztörténetünk előremutató elemének kell tekintenünk, amely méltó az utókor figyelmére.

Jegyzetek

1 Pester Lloyd. Főszerk.: Ottlik György, 1942. december 25., reggeli kiadás, 1-2. p.

2 Bangha Béla: Keresztény unió? Magyar Szemle. Szerk.: Szekfű Gyula, 1937. február, XXIX. kötet, 2. szám, 105-115. p.

3 Ravasz László: Egység, vagy barátság. – Válasz Bangha Béla cikkére. Protestáns Szemle. Főszerk.: Ravasz László, 1937/4. szám (április), 161-166. p.
Victor János: Keresztyén unió? Magyar Szemle, 1937. május, XXX. kötet, 1. szám, 5-15. p.
Vasady Béla: Ábránd-é vagy lehetőség? (A keresztyén unió kérdéséhez). Protestáns Szemle, 1938/4. szám (április), 161-177. p.
Prőhle Károly: A keresztény egység gondolata korunkban. Protestáns Szemle, 1937/11. szám (november), 509-516. p.

4 Bangha Béla: Még egyszer: A keresztény unió. Magyar Szemle, 1937. december, XXXI. kötet, 4. szám, 297-308. p.

5 Az említett párbeszéd részletes ismertetését adja: Giczi Zsolt: Egy eszmecsere és előzményei. Vélemények a katolikus-protestáns egység megvalósításának lehetőségéről a Magyar Szemle és a Protestáns Szemle 1937-1938-as évfolyamaiban. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Hictorica, tomus CVIII. Szeged, 1999. 65–83. p.
6 Gróf Zichy Gyula: Küzdelem a szélsőségek ellen. Politika, Független politikai hetilap. Felelős szerk.: Fodor Lajos, 1938. január 2., 1-2. p.
7 Maklári Károly: Válasz Zichy Gyula gróf kalocsai érseknek. Politika, 1938. január 2., 3-4. p.
Raffay Sándor: A szélsőséges politika. Politika, 1938. január 2., 4-5. p.
8 Pesti Napló. Felelős szerk.: Mester Sándor, 1938. április 2., 9. p.
9 Ernyei Gáspár: 1938 protestáns krónikája. Protestáns Szemle, 1939/1. szám (január), 23-28. p.
10 Protestáns Szemle, 1939/1. szám, 24-25. p.
11 Szegedi Új Nemzedék. Keresztény politikai napilap. Felelős szerk.: Iván Mihály, 1939. április 18., 5. p.
12 Hunyának a jelenet létrejöttében játszott tevékeny szerepét tükrözi egy 1943-as visszaemlékezése, amit „Az Egység Útja" című folyóirat közölt. Az Egység Útja. Havi folyóirat a katolikus és protestáns hívek közeledésének előmozdítására. Felelős szerk. és kiadó: P. König Kelemen O. F. M., 1943. április, 116-117. p.
13 Az Egység Útja, 1943. május, 152. p. A folyóirat 1943 áprilisi és májusi száma a jelenet teljes szövegét közölte.
14 Az Egység Útja, 1943. április, 116. p.
15 Szegedi Új Nemzedék, 1939. április 18., 5. p.
16 Karner Károly: A keresztény egyházak sorsközössége. Protestáns Szemle, 1939/6. szám (június), 293-299. p.
17 Protestáns Szemle, 1939/6. szám, 296. p.
18. Protestáns Szemle, 1939/6. szám, 297-298. p.
19 Protestáns Szemle, 1939/6. szám, 298. p.
20 Protestáns Szemle, 1939/6. szám, 299. p.
21 Borbély István: A szétszakadt kereszténység. Katolikus Szemle. Felelős szerk.: Mihelics Vid, 1940 február, 65-70. p.
22 Katolikus Szemle, 1940. február, 66. p.
Yves Marie-Joseph Congar francia domonkos rendi hittudós, a fundamentális teológia nemzetközi tekintélyű művelője. A protestáns egyházak ökumenizmusa iránti nyitottsága miatt sokáig bizalmatlanság vette körül a katolikus egyházban. Ezen a helyzetén a II. vatikáni zsinat változtatott, amelynek Congar egyik meghatározó teológusa lett. „Chrétiens désunis" (Elszakadt keresztények) című könyve 1937-ben jelent meg.
23 Katolikus Szemle, 1940. február, 66-68. p.
24 Katolikus Szemle, 1940. február, 68-70. p.
25 Katolikus Szemle, 1940. február, 70 p.
26 Borbély István: Vágyak és eszmék a keresztények egyesítésére. Katolikus Szemle, 1940 március, 100-107. p.
27 Katolikus Szemle, 1940. március, 101-103. p.
28 Katolikus Szemle, 1940. március, 103. p.
29 Katolikus Szemle, 1940. március, 103-104. p.
30 Katolikus Szemle, 1940. március, 104. p.
31 Katolikus Szemle, 1940. március, 105-106. p.
32 Katolikus Szemle, 1940. március, 107. p.
33. Kühár Flóris: Régi célok – új feladatok. Katolikus Szemle, 1940. március, 99. p.
34 Félegyházy József: A „három nemzet és négy vallás" Erdélyének új tanítása. Katolikus Szemle, 1940. december, 424-429. p.
35 Katolikus Szemle, 1940. december, 424. p.
36 Katolikus Szemle, 1940. december, 425-426. p.
37 A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. II. kötet. Összeáll. és bev.: Beke Margit, München–Budapest, Aurora, 1992., 252. p.
38 Ugyanott.
39 Kelemen Krizosztom: A magyarság lelki egysége. Pannonhalmi Szemle. Főszerk.: Blazovich Jákó, 1941/II. szám, 87-97. p.
40 Pannonhalmi Szemle, 1941/II. szám, 87. p.
41 Pannonhalmi Szemle, 1941/II. szám, 88-93. p.
42 Pannonhalmi Szemle, 1941/II. szám, 95-97. p.
43 Kelemen Krizosztom: A magyarság lelki egysége felé. Pester Lloyd, 1942. december 25., reggeli kiadás, 1-2. p.

REUSS ANDRÁS

Kiátkozás?

„Átokoldás", „kiátkozások visszavonása"[1] – a tömegtájékoztatás ismételten ezekkel a kifejezésekkel tolmácsolta a közvélemény számára a múlt év október 31-én Augsburgban aláírt evangélikus – római katolikus Közös Nyilatkozat jelentőségét. Az irat keletkezésének történetét és tartalmát ismertetve más alkalommal kimutattam[2] ennek a beállításnak a téves voltát. Az említett kifejezések a századvég hírközlésében olyan őskövületeknek tűnnek, amelyek a kereszténységre rossz fényt vetve az egyházakban még mindig élnek. Kívánatos és érdekes lehet a kifejezés jelentésének és szerepének a bemutatása.

Egy latin és egy görög szó fordításának tekinthető a címben szereplő. A latin excommunicatio az egyház életéből való kiközösítést, kirekesztést jelent.[3] Először Augustinusnál, valamint a 4. század zsinatainak kánonjaiban fordul elő. Korábban ugyanezt más kifejezésekkel fogalmazták meg (egyházon kívül lenni; az egyház közösségéből kizárni; minden keresztény közösségétől elkülöníteni).[4] Az excommunicatióval leírt gyakorlat hátterében annak tudata áll, hogy a súlyos bűn elszakít Istentől és ennek az egyházhoz való viszonyban külsőleg és láthatóan ki kell fejeződnie. Ennek nyomán kézenfekvő a gondolat, hogy az egyházból való kiközösítés az Istennel és Krisztussal való közösség megszakítását jelenti. A kiközösítés magától bekövetkezik, ha valaki a súlyos bűnt elköveti, még akkor is, ha más nem szerzett róla tudomást és ezért a kiközösítést nem mondhatták ki. A görög anatéma azt jelöli, ami Istennek van szentelve, akár jó, akár rossz, ezért az ember számára érinthetetlen. Javíthatatlannak tartott és bűnében megrögzött emberre vonatkoztatva az Újszövetségben Isten haragjának átadást és a közösségből kizárást jelent, mintha azt mondanák: mi itt már tehetetlenek vagyunk, Isten kezébe tesszük az embert és az ügyet. Elsősorban zsinati kánonok mondták ki az excommunicatiót a legsúlyosabb bűnökben leledzőkre, az anatémát pedig a közösség életét hamis tanításukkal vagy szakadást okozó magatartásukkal veszélyeztetőkre.[5]

A korai egyház a tömegesen megtérők által a saját soraiba hozott idegen erkölcsök és idegen tanítások ellen vette fel a küzdelmet, amikor egyre több magatartást ítélt veszedelmesnek és egyre részletesebben pontosította a fegyelmi, illetve bűnbánati eljárást.[6] A kirekesztés lehetett az egyház élet teljességéből (totális), vagy az istentiszteletről (kultikus), csak az úrvacsorából (eucharisztikus), illetve egyéb alkalmakból és szolgáltatásokból való részleges kizárás. De már Augustinus is rámutatott, hogy a kirekesztés nem az egyház testéből való kizárást jelenti, hiszen ez a keresztség miatt lehetetlen. Különben is a kiközösítés nem azonos Isten végső ítéletével, hanem fenyegetés azzal, és így nem lehet végleges, ezért nyitva kell hagyni a visszatérés útját.[7]

Máté evangéliuma szerint (18,15-18) Jézus három fokozatú eljárást ír elő, amelynek sikertelensége esetén a vétkes olyannak tekinthető, mint „a pogány vagy a vámszedő". Ez abban az összefüggésben olvasható, hogy nagyobb öröm van egy eltévedt megmentésén, mint kilencvenkilenc el nem tévedt felett. A kirekesztés tehát utolsó, már-már kétségbeesett lépés, hiszen a cél nemcsak a gyülekezet sorainak megtisztítása, hanem a bűnös megmentése. Az őrálló feladatára már az Ószövetségben Ezékiel próféta emlékeztet (3,16-21; 33,1-16). Pál apostol is felrója a korintusiaknak, hogy közömbösen nézték a közöttük történt bűnt (1Kor 5,2). A veszedelem

nagy, mert „kicsiny kovász az egész tésztát megkeleszti" (5,6), ezért a gonoszt el kell távolítani (5,13), nem szabad az ilyenekkel kapcsolatot tartani (5,9). Ez a szabály a gyülekezeten belüli bűnre vonatkozik, nem a világban levőre, „hiszen akkor ki kellene mennetek a világból" (5,10). Talán az elkövetett bűn súlya miatt mellőzi az előzetes megintést és írja, hogy azt, „aki így cselekedett" át kell adni a sátánnak (5,3-4). A kirekesztés igazában mégsem büntetés, hanem csak annak a tényleges állapotnak kinyilvánítása, amely – ha meg nem változik, – a végső ítélethez vezet (Tit 3,10). Mindent el kell azonban követni, hogy a bűnös visszaforduljon útjáról, hiszen nem ellenség, hanem megintendő testvér (2Thessz 3,15), aki felöl jó reménységgel lehet lenni (2Tim 2,26).

Később, s különösen is a 4. századtól kezdve a püspök és a zsinatok fegyelmező tekintélye nem volt olyan hatékony, mint Pál apostolról feltételezzük. A szembenálló felek egyre inkább igényelték a világi hatalom beavatkozását, de szembehelyezkedtek vele, ha az számukra kedvezőtlen irányba fordult. Mivel a kereszténnyé lett birodalomban már nem lehetett áttekinteni a hívek lelki és erkölcsi állapotát, hogy ne csak a nyilvánvaló eltévelyedésekkel foglalkozzanak, egyre nőtt az önmagától beálló kirekesztés jelentősége, amelyre a vétkesnek magának kellett ügyelnie. A középkori egyház hatalmának növekedésével a kirekesztés sokszor olyan általános fegyelmező eszköz, amelyben teljesen háttérbe szorult az újszövetségi tartalom és például feudális terhek, adók, kölcsönök, kamatok megfizetését is hivatott volt biztosítani. Minél gyakrabban éltek vele, annál inkább szorult háttérbe az a következmény, hogy a kiközösített emberrel mindenféle szociális kapcsolat tilos. A világi és az egyházi hatalom úgy összefonódott, hogy meghatározott idejű egyházi kirekesztéssel (németül: Bann)[8] a világi kirekesztés (németül: Acht)[9] járt együtt, és megfordítva. Tulajdonképpen tehát teljes jogfosztás következett, mert akár az egyházi, akár a világi vétséget a társadalom fennálló rendje elleni vétségnek tekintették, amely ellen közösen így léptek fel.

A 16. századi reformáció elvetette ugyan az úgynevezett „nagy átkot", amely ezt a teljes egyházi és világi kiközösítést jelentette, de nem vetette el az úgynevezett „kis átkot", amely – amint Luther a Schmalkaldeni Cikkekben írja – „a nyilvánvaló és megátalkodott bűnösöket" az úrvacsorától tiltja el, „amíg meg nem javultak és nem kerülik a bűnt."[10] Óvatosságra int, mert – amint Vajta Vilmos fogalmaz – „az egyház egésze és minden gyülekezet felelőssége, hogy méltatlanul senkit se közösítsen ki."[11] Hasonlóképpen Melanchthon is az egyházi hatalom részének tekinti, amely nem erőszakosságra,[12] hanem arra ad felhatalmazást, „hogy a nyilvánvaló bűnösöket kirekesszék, a megjobbulókat viszont feloldozzák."[13] Ő még azokkal szemben is szükségesnek tartja alkalmazását, akik úgy vetik meg a szentségeket, hogy nem élnek velük.[14] Fontosnak tartja Kálvin is, hogy „ha valaki kötelességét önként nem cselekszi, vagy magát illetlenül viseli, vagy nem elég tisztességesen él, vagy valami korholásra méltót követett, tűrje, ha megintik és hogy mikor a dolog úgy kívánja, mindenki iparkodjék testvérét inteni."[15] Ez a fegyelmezés abban különbözik – írja – az egyházi átoktól, hogy a bűnöst „az üdvösségre hívja vissza". Ha ez feledésbe merül, „a fegyelemből csakhamar hóhérságba süllyedünk."[16]

Mindez részben úgy csapódott le a reformátorokat követő nemzedék hitvallásában, az Egyezségi Iratban (1577), hogy nem a kárhoztatott tévtanok képviselőit ítéli el, hanem magukat a tanokat.[17] A Trienti Zsinat viszont még az elítélt tanok állítóira mondja: legyen kiközösítve (anathema sit). A mai római katolikus egyházban a régi szavak már más jelentéssel bírnak: a bűnbánati gyakorlat őrzi, ami a kiközösítés eredeti és ma is képviselhető szándéka volt, és az anatémát az I. Vatikáni Zsinat óta úgy értelmezik, mint a definiált hitigazság ellentétét.[18]

A kirekesztés gyakorlatának múltbeli leterheltsége ellenére számos megújulási mozgalom ragaszkodott hozzá vagy törekedett bevezetésére.[19] S noha ezek a figyelemre méltó próbálkozások egyúttal számos teológiai és praktikus kérdést is fölvetnek, vannak, akik a kívánt lelki megújulás feltételének tartják e gyakorlat újbóli bevezetését. A magyarországi evangélikus lelkészi karban Kun Kaiser József képviselte azt az álláspontot, hogy – az újabb keletű szóval – egyházfegyelem gyakorlása

végső soron nem más, mint pásztori és igehirdetői szolgálat.[20] Hivatkozik az Ágostai Hitvallásnak az egyházi hatalomról szóló XXVIII. cikkére, amely a kirekesztés vagy egyházfegyelem gyakorlását szükség esetén úgy tartja helyesnek, ha az „nem emberi erővel, hanem az igével"[21] történik. A hazai evangélizáció talán első teológusa, Gáncs Aladár (1891-1938) szintén fontosnak, de nem legsürgősebbnek, hanem csak későbbi feladatnak tartotta az egyházi fegyelem kiépítését: „Sem a lelkészek, sem a presbiterek fegyelmezéséhez nincs addig jogunk, amíg nevelésükre és hitvallás-tudatuk felébresztésére a legszükségesebbet meg nem tettük. [...] Fegyelmezni ugyanis csak akkor lehet, ha az evangélizálás már elvégezte a maga munkáját. [...] illúzió hívő életet kívánni olyantól, akinek még nem adatott alkalom, hogy határozottan találkozhassék Krisztussal és a benne való élet győzedelmes kiélésével."[22]

A Hegyi Beszédet magyarázva rendkívül élesen fogalmazza meg Bonhoeffer, hogy nem elég „az ember jócselekedetei közepette is meglévő általános bűnösségére" panaszkodni vagy erre rámutatni, „– az nem bűnbánati igehirdetés –, hanem tényleges bűnöket kell megnevezni, megbüntetni és elítélni." Ugyanis „csak ott hirdethetnek bűnbocsánatot, ahol bűnbánatot is hirdetnek, ahol az evangélium nem marad törvényhirdetés nélkül, ahol a bűnöket nemcsak és nem feltétel nélkül bocsátják meg, hanem adott esetben meg is tartják." Ha ez nem így történik, akkor az Mt 18 szerinti további fokozatok sem működhetnek. 1Thessz 5,14-re hivatkozva azonban hozzáteszi, hogy az intés magában foglalja a kicsinyhitűek vigasztalását, a gyengék hordozását, a minden ember iránti türelem gyakorlását is. Ha ezek nincsenek meg, akkor minden további lépés és erőfeszítés kérdésessé válik.[23] Amikor Jézus feltehetően még a húsvét előtti gyülekezetnek mondta el, hogy harmadszori megintés után olyannak kell tekinteni a meg nem térő bűnöst, mint a pogányt vagy a vámszedőt, akkor – írja Vajta Vilmos,[24] – ez a tanítványtól azt a magatartást kívánja, amely Jézusé volt, aki egy asztalhoz ült ilyen emberekkel, tehát bevonta őket szeretetébe és megnyerte őket az Isten országának. 2Kor 5,3-4 igéjét is teljesen idézi és így látni, hogy átadás a sátánnak (amint fent idéztük) az elmarasztalt vétkes „teste pusztulására [történik], hogy lelke üdvözüljön az Úrnak ama napján."[25]

Az atomfegyvereknek a Német Szövetségi Köztársaságban való elhelyezéséről lezajlott vita során 1958-ban az egyik oldal az úgynevezett Frankfurti Teológiai Nyilatkozatban e fegyvereknek akár a megtűrését is a keresztény hit megtagadásának mondta ki, vagyis a hit megvallása vagy megtagadása alternatívájának (status confessionis) tekintette az állásfoglalást.[26] Sok tekintetben hasonló érveket hangoztattak ismét, amikor 1982-ben az úgynevezett eurorakéták telepítéséről zajlott a nyugat-németországi – mindmáig eldöntetlen – vita. A Lutheránus Világszövetség Daressalamban tartott hatodik (1977) nagygyűlése a délafrikai evangélikus egyházak egységét akadályozó apartheid-politika és ezzel összhangban álló egyházi magatartás kapcsán viszont már túlnyomó többséggel a keresztény hittel összeegyeztethetetlennek minősítette két délafrikai egyház gyakorlatát. A Budapesten tartott hetedik (1984) nagygyűlés már további lépésre is elszánta magát, amikor ugyan nem közösítette ki őket, de felfüggesztette ezeknek az egyházaknak a világszövetségi tagságát. A viták ezekben az aktuális kérdésekben rendkívül hevességgel folytak és máig nem tekinthetők lezártnak, legfeljebb abbahagyták őket.

Helyzetünkre tekintve összefoglaljuk az elmondottakat:

1. Bizonyos, hogy az egyház nem lehet olyan „gumi"-közösség, amely minden korlátozás és minden következmény nélkül akármit magába fogad és aztán magában is tart. Egészséges védekezési reakcióra minden közösségnek szüksége van, ha életben akar maradni.
2. Konkrétan, minden helyzetre és minden időre tekintően bajos meghatározni a végső türelem határait, különösen nehéz ez a még mindig élő népegyházi keretekben, amikor sokszor olyanok is őszinte érdeklődéssel és várakozással keresik az egyházzal való kapcsolatot, akinek a krisztuskövetésről nincs fogalmuk.

3. Egyetlen ember önmagában, legyen bármennyire is hívő vagy tudós, sem nem vállalkozhat erre a feladatra, sem nem terelhető vele: Mt 18 szerint ez végső soron a gyülekezet feladata. S a feladat a gyülekezetek felkészítése erre: nem egyházjoggal, hanem az Igével.
4. Végül: aki nem azzal a lélekkel lép a másik mellé, hogy annak elkövetett vétke miatt vele együtt remegjen és sírjon, talán jobb, ha mellé sem lép.

Jegyzetek

1 Magyar Nemzet, 1998. június 17. és 1999. október 30.
2 Tanulmányozzuk a római katolikus – evangélikus közös nyilatkozatot a megigazulásról! Lelkipásztor (75) 2000/3., 96-101.
3 Az utóbbit tartja a magyar nyelvi logikához illőbbnek Sólyom Jenő. Vö. Mi az excommunicatio a római katolikus egyházban? Lelkipásztor (23) 1948/6., 230-231.
4 Theologische Realenzyklopädie (továbbiakban: TRE) (1980/1993) 5., 170.
5 TRE 5., 164., 171.
6 Vö.: Az ókeresztény kor egyházfegyelme (az első négy században). Összeállította, a szövegeket fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Erdő Péter. Szent István Társulat: Budapest, 1983. (Ókeresztény Írók 5)
7 Karl Rahner / Herbert Vorgrimler, Teológiai kisszótár. Budapest, 1980. 403.
8 Luthert 1520. június 15-én X. Leó pápa „Exsurge Domine" kezdetű bullájával közösítette ki. Szövege: Luther Márton művei II. Pozsony, 1905. 241-260. – Részlet: Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai. Fordította: Fila Béla, Jug László. Kisterenye / Budapest, 1997. No. 1451-1492.
9 Luther birodalmi kiátkozása 1521. május 8-i keltezéssel történt. Szövege: Pröhle Károly, Luther birodalmi kiátkozása 1521. május 26-án. Lelkipásztor (46) 1971/5., 280-282.
10 III., 9. Konkordia Könyv II., 40.
11 Vajta Vilmos, Communio. Krisztus és a szentek közössége Luther teológiájában. Budapest, 1993., 59.
12 Ágostai Hitvallás XXVIII., 2. Konkordia Könyv I., 54.
13 Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről, 60. Konkordia Könyv II., 226.
14 Apológia XI., 4. Konkordia Könyv I., 180.
15 A keresztyén vallás rendszere (1559/1995) II. kötet 507. 3. könyv, XII. fejezet, 2.
16 A keresztyén vallás rendszere (1559/1995) II. kötet 515. 3. könyv, XII. fejezet, 10.
17 Ottlyk Ernő, A Formula Concordiae és a Liber Concordiae előszava. Lelkipásztor 1963/12., 716-729.
18 Karl Rahner / Herbert Vorgrimler, Teológiai kisszótár. Budapest, 1980., 403.
19 Két példa: A Church Discipline in the Christian Congregation. A Report of the Commission on Theology and Church Relations of the Lutheran Church – Missouri Synod, November 1985. [Interneten olvasható.] – Walter Trobisch népszerű könyvecskéje – Szerettem egy leányt – tulajdonképpen annak története, hogy egy házasságkötés nélküli szerelmi viszony miatt az úrvacsorától eltiltott egyházi tanító miként keresi az útját a félig modern Afrikában.
20 Kun Kaiser József, Az excommunicatióról. Lelkipásztor (23) 1948/7-8., 322-323. – Az evangélikus keresztyén egyházfegyelem. (Disciplina ecclesiastica) Lelkipásztor (26) 1951/10., 471-477.
21 „ohn menschlichen Gewalt, sonder allein durch Gottes Wort"; „sine vi humana, sed verbo". Ágostai Hitvallás XVIII., 21. Konkordia Könyv I., 56. / BSLK 124.
22 Gáncs Aladár, Serkenj föl, aki aluszol. Budapest, 1939., 183-184.
23 Követés. Budapest, 1996., 149-152.
24 Jesus und seine Gemeinschaft – einst und heute. In: Jesus – Konfrontation und Gemeinschaft. Frankfurt am Main, 1974., 123 S. (Ökumenische Perspektiven. Nr. 5) 60.
25 I. m. 71.
26 „9. Felhívunk mindenkit, aki komolyan keresztény akar lenni, hogy az atomháború előkészítésén való részvételt feltétel nélkül és minden körülmények között tagadja meg. 10. Az e kérdéssel ellenkező álláspont vagy a semlegesség keresztény módon nem képviselhető. Ez a keresztény hit mindhárom hitágazatának megtagadását jelenti." Vö. Karlheinz Stoll, Status confessionis. Das Bekenntnis des Glaubens zu Jesus Christus im Zeitalter der atomaren Gefahr. Hannover, 1984., 49-50.